

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ БІОГРАФІСТИКИ

УДК 82-2:821.161.2

О. С. Черемська

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

О. В. Масло

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ
В ПОЕЗІЇ ХРИСТІ АЛЧЕВСЬКОЇ

У статті досліджено основні риси поетичної творчості Христі Алчевської, зокрема закоріненість індивідуальної стилістики поетеси у словесній символіці та народнопісенній образотворчості. Здійснено аналіз словесно-образних засобів поетичної мови письменниці, серед яких: символічні образи, колоративи, епітети, порівняння, метафоричні сполуки, словесні образи, прикладкові структури; акцентовано увагу на прийомах персоніфікації й естетизації, використанні паралелізму, повтору, анафори.

Ключові слова: символічні образи, метафоричні засоби, порівняння, епітети, анафора, паралелізм, повтор.

В статье исследованы основные черты поэтического творчества Христины Алчевской, в частности укорененность индивидуальной стилистики поэтессы в словесной символике и народнопесенном творчестве. Осуществлен анализ словесно-образных средств поэтического языка писательницы, среди которых: символические образы, колоративы, эпитеты, сравнения, метафорические сочетания, словесные образы, приложения; акцентировано внимание на приемах персонификации и эстетизации, использовании параллелизма, повтора, анафоры.

Ключевые слова: символические образы, метафорические средства, сравнения, эпитеты, анафора, параллелизм, повтор.

The article investigates main features of Khrystyia Alchevska's poetry, in particular, the deepening individual style of the poet in the verbal symbolism and folk-song art. The analysis of verbal and figurative resources of the writer's poetic language has been made, including symbolic images, coloring, epithets, similes, metaphorical combinations, verbal images, appositions; we have also focused on the methods of personification and aestheticization, use of parallelism, palillogy, anaphora.

Keywords: symbolic images, metaphors, simile, epithets, anaphora, parallelism, palillogy.

Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. в українському культурному просторі активізувався процес напруженого пошуку національної ідентичності та способів її відтворення. Не оминув цей порив і українського жіноцтва, що своїм патріотичним словом будило й виховувало громадянські почуття. У періодичних виданнях і окремим друком з'являються твори Наталії Кобринської, Олени Пчілки (Ольги Косач), Уляни Кравченко (Юлії Шнайдер), Дніпрової Чайки (Людмили Василевської), Грицька Григоренка (Олександри Судовщикової-Косач), Євгенії Ярошинської, Людмили Старицької-Черняхівської, Наталії Романович-Ткаченко, Галини Журби (Домбровської), Надії Кибальчич, Любові Яновської, Галини Комарової, Одарки Романової, Віри Лебедової

(Костянтини Малицької), Христі Алчевської.

Христя Алчевська (1882–1931), молодша донька Христини Данилівни та Олексія Кириловича Алчевських, – відома в історії культурно-просвітницького життя Слобожанщини як поетеса, перекладач, педагог. Закінчивши вищі педагогічні курси в Парижі (1902), викладала в середніх і вищих школах Харкова українську та французьку мови. Брала участь у роботі редколегії молодіжного часопису «Червона калина».

Перші вірші надрукувала 1905 р. Поетичні, прозові та драматичні твори, а також літературно-критичні статті та публіцистичні праці писала українською та російською мовами. Українською почала писати усвідомлено. Значний вплив на творчість Христі Алчевської мали зустрічі й бесіди з Б. Грінченком, М. Міхновським, М. Вороним, Г. Хоткевичем, захоплення творами О. Кобилянської, що стали однією з причин її «зукраїнізування», а також пізніші особисті контакти й листування з І. Франком, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, Б. Грінченком, О. Кобилянською, В. Стефаником, М. Мочульським, М. Павликом та іншими українськими письменниками й громадськими діячами» [7].

Серед літературних жанрів перевагу надавала поетичним, мабуть, через поетичну схильність душі: *«Я не можу дивитись байдуже на небо осіннє, На захід рожевий, На похиле гілля журилого лісу, На смуток холодний»* – зізнається поетеса в однойменному вірші, уміщеному в збірці «Туга за сонцем». Це потверджують і друзі по перу: «Вона привітала мене як письменницю, а я її як незвичайно милу, гарну й граціозну істоту з поетичною душею» [12, с. 183–184], – писала О. Кобилянська, згадуючи першу зустріч із Х. Алчевською.

За життя видала численні збірки: «Туга за сонцем» (1907), «Сонце з-за хмар» (1910), «Пісня життя» (1910), «Вишневий цвіт» (1912), «Пісні серця й просторів» (1914), «Моєму краю» (1914), «Сльози» (1915), «Встань, сонце», «Мандрівець» (обидві 1916), «Грєзы» (1916), «Пробудження» (1917) та ін. Твори друкувала в періодичних виданнях Заходу і Сходу: «Літературно-науковому віснику», «Вільній Україні», «Рідному краю», «Українській хаті», «Зорі»; в альманахах «Терновий вінок», «В неволі»; у жіночому часописі «Мета» (Львів).

Значна за обсягом і різноманітна за тематикою та жанрово поетична спадщина Христі Алчевської здобула відгуки як відомих майстрів слова: І. Франка, О. Кобилянської, Г. Хоткевича, С. Єфремова та ін., так і сучасних літературознавців: Н. Гримаєнко [5], Л. Грузинської [6, с. 5–16]; І. Бондаря-Терещенка [2], С. Хавіної [16]. Образи міста і села у творчості Христі Алчевської розкриває О. Капліна [11], образ Гуцульщини у творчості поетеси досліджує М. Васильчук [3], О. Думнова характеризує Х. О. Алчевську як соратницю й послідовницю О. Олеся («Слобідський символізм і символісти»), аналізуючи символічні поетичні образи душі-мімози, лілеї, криниці, ліри, німфи, помсти неба у контексті еротичної теми [8, с. 174]. Поезії Христі Алчевської стали об'єктом аналізу харківської поетеси Ірини Мироненко [13], а її поема «Кочубеївна» – об'єктом наукового розгляду О. Юрченка, А. Свашенко, В. Дорошенка [19].

Варто зауважити, що поетична творчість Христі Алчевської була зустрінуто прихильно, однак по-різному оцінена літературною критикою й тогочасним письменством. Зокрема на сторінках «Літературно-наукового вісника» за 1907, 1912, 1914 рр. знаходимо відгуки І. Франка [15], Гр. Шерстюка [18], М. Мочульського [14], М. Вороного [4] про ранні твори письменниці. Загалом схвально оцінює поезію Х. Алчевської М. Вороний, акцентуючи увагу на експресії поетичного слова та характерних образах віршованих творів: *«Христя Алчевська мені завжди здавала ся людиною незвичайно тонкої нервової організації, з тим огнем, «святого безпокоїства», який є характерною ознакою дійсно талановитих натур. Се давало ся пізнати вже в перших її поезіях по тому тріпотінню нерва, по тому миготливому полиску святого огня, що червоними гадючками вже пробігав в її поетичних рядках; се давало ся відчутти з ніжних нюансів краси улюблених образів поетеси – мімози, конвалії, лілеї...»* [4, с. 582].

Аналізуючи першу збірку поезій «Туга за сонцем», І. Франко критично оцінює її мову: *«Вона має претензію на добірну, чисту мову, і справді деякі віршики з погляду мови бездоганні. Та ся*

мова «підчищена», так сказати, сальонова українська мова, без тої плястики, без того багатства лексикона й зворотів, яке надає авторам безпосереднє підслухуваннє простого народу. Форма віршова терпить значно від бідности самої мови, та декуди вона просто занедбана» [15, с. 118]. На думку Гр. Шерстюка, поетеса «виллила на папір не цільні поетичні малюнки, а окремі шматочки, дуже бліді й не досить поетичні» [18, с. 119].

Окремі поезії збірки «Вишневий цвіт» М. Мочульський називає «квітками без барви й запаху» [14, с. 114], «стрічаємо знову патріотичні пісні й знову патос і фрази приглушують у них чує поетки» [14, с. 113]. Однак про третю збірку «Пісні серця і просторів» критик відгукнувся схвально, зауваживши, що: «чистий ліризм, наче біла лелія, добув ся з блекоту фраз і декламації, та своїм бальсамічним запахом відсвіжує й оживляє наше серце» [14, с. 115]. Критичні відгуки дослідників викликало й римування в окремих поезіях: «вона не подбала про те, щоб обробити свої твори з технічного боку. До якого вірша не кинь ся, доконче знайдеш хибу або з боку риму та цензури, або мови, а то й з боку правопису» [18, с. 122]. «Форма віршова терпить значно від бідности самої мови, та декуди вона просто занедбана, авторка децю римує, децю (в тим самим творі) лишає без риму, або добирає рими зовсім уже невідповідні» [15, с. 118].

Завдання цього дослідження – виявити стилістично виразові засоби образності в поетичних творах Христі Алчевської, зосереджуючи увагу на практичних аспектах аналізу слова в художньому тексті, оскільки окремі теоретичні аспекти вже були об'єктом нашого розгляду [17].

Серед виразових засобів поетичної мови письменниця надає перевагу порівнянням, метафорам, паралелізму, щедро опоетизовуючи мінливе й динамічне довкілля. Поетичний фон віршів складають назви природних об'єктів: **море, ставок, ліс, гори**; астроніми: **сонце, небо, вітер, хмари, зорі**; флорономени: **листя, квіти, смерека, яблуня, вишня, конвалія, лілея (лілія), мімоза, жоржини**; орнітоніми: **чайка (мева), сокіл, голуб, лебеді**. Останні зимовії **хмари, І вітер** весняний в садку, **І плюскіт розбуджених рибок У темнім забутім ставку** («Напровесні!»); **Море** розбухчане плеще і виє, **Кидає піною, рве береги** («Крик чайки»); **Я – лілія біла... Мене в самоті**. Думки обступають, мов **квіти** оті, **І плачуть... і місяця сяйво** смутне **Кохає, й цілує, і пестить мене** («Пісня лілії»); **Кругом весна, біліє цвіт вишневий, У світлі мрії пишається садок** тощо. В індивідуально авторському образотворенні ці номени стають основою метафоричних образів. яскравих порівнянь, формуючи народнопоетичні асоціації: **мої пісні, як голуби білі; хай пісні мої в'ються, як білі чайки; і мрії ясні, мов роси; і пісня його прозвучала нам звідти журлива, як гай; сіяють роси, як кришталі; блищать очі, мов алмаз**.

Наскрізним у поезії Х. Алчевської є символічний образ **сонця**, до якого вона добирає епітети: **великеє, золоте, ласкаве, ясне, палке**, як-от: **Великеє Сонце! Зійди над землею, Кричіть про сонце золоте, Згасає сонце золоте, Що ласкаве сонце гляне, І, пройнятий ясним сонцем, Десь сміється в небесах. Жити – се з моря глибинного пити, Гірке коштувати, пить щастя до дна, То серцем до сонця палкого стреміти, Кайдани скидати, не відати сна**.

Невипадково, аналізуючи збірку «Туга за сонцем», І. Франко зауважує: «сонце взагалі займає видне місце в поезіях нашої авторки» [15, с. 116]. Частотність уживання цього образу промовисто засвідчують назви збірок: «Туга за сонцем», «Сонце з-за хмар», «Встань, Сонце!» та віршів: «До сонця», «Великеє Сонце! Зійди над землею», «Осіньєє листя при заході сонця». Асоціативне поле образу **сонця** широке – це нездійснені мрії, марні сподівання, водночас – твердість духу, незламність, символ свободи, нескореності, боротьби: **Що в'язні ті люде і волі не знали, А сонця так хочуть! Великеє Сонце! Зійди над землею, Закутою в горе, сповитою в тьму; Не боюся я нічого, Б'юся з ворогом своїм, Промінь сонечка ясного Грає в серденьку моім, Сонце злото розсипа. По занедбаному краю Пісня волі, пісня сонця, Я мріяла тихо про казку чудову, Я ждала, що сонце мені засія, Нема тебе – і світло дня зникає, Згасає сонце золоте, Я лечу назустріч сонцю, де сіяє вічний день**. Уживання слова-образу **сонце** має давню, закріплену в народних піснях традицію, адже сонце – це символ «Всевидючого божества, Вищої космічної сили, Центру буття, матері Всесвіту, осяяння, слави» [10, с. 564]. Слово-образ **сонце** в поезії є ключовою лексемою психоемоційного стану ліричного героя.

Звертає увагу І. Франко також на захоплення поетеси колористикою: «Її тягне до себе всяка

краса й усе поетичне: кольористі крайобрази, кольористі ефекти різних пор року, кольоритні люди. Барвистість, се в неї основа життя» [15, с. 115]. У поезіях Х. Алчевської кольорові гами відтворюють не тільки якісну характеристику об'єкта, а й виражають внутрішні чуття поетеси, емоційно-суб'єктивне світосприйняття. У колірній палітрі переважають *рожевий, золотий (сонячний), сріблястий (синонімічні: ясний, осяяно-радісний, алмазний, перлистий), синій, білий (синонімічні: білосніжна, блискучий, кристально чиста):* *Зі мною йдуть рожеві мрії; Думи рожеві, мов ясній хмароньки, Сни золотії нечутні й легесенькі; Золота осінь; Останнє листя золоте; Сміються яблунь білі віти; Місяць ясний. Темна нічка. Плесо тихих вод. Вся в алмазах срібна річка. Хатка і город...* Іноді лексема зі значенням кольору стає мотивувальним словом для новостворень: *срібний (сріблий) срібнитися, срібнозорії, срібнокрилії.*

Емоційно наснаженим та естетично виразним є поетичний образ душі: *Душа – се конвалія ніжна, сокрита у темному лісі, В ній мрія таїться кохана, Для неї вона й розцвітає, Нікому незнана... Душа – се безсилая квітка, Що пахоці лє, але гине, Що з тихого смутку зав'яне... І в лісі ніхто в оту пору На неї не гляне...* Образ-малюнок, паралелізм, прийоми персоніфікації є для Х. Алчевської істотними елементами поезії, що дають змогу досягти чуттєвого сприйняття.

В поетичній мові Христі Алчевської слово-образ *душа* має широке коло асоціативних зв'язків: *конвалія ніжна, безсилая квітка, лілея білосніжна, величний храм, святощ недосяжна, світа вічного найвищія краса, частина зорь і сонця золотого, частина мрій таких, як небеса; слово-образ пісні – птахи журливого краю, весняний цвіт, подих вітру, зітхання безжурнії, розмова небес, тихий шепіт віт, перший усміх і згуки бандурнії, погідний день, радість тиха квіток розцвітаючих, слово-образ щастя – квітка незнамого краю, мрія поета, хмариночок зрая.*

Внутрішня семантика метафоричних висловів, порівнянь, персоніфікованих образів природи сконцентровує глибокий народнопоетичний ліризм, багатство конкретно-чуттєвого світосприйняття: *Самітня смерека – журба то похила, А вітер, що в лісі над нею буя, То – думка моя, Ще темніють ночі шати, Самітня смерека зітхає І віти журливі свої похилила, І втома кримської весни Лягає на блакиті синій, Не питай, не питай, чому ніч без зірок Тихо плаче до самого ранку, Гарні квіти провадять розмови, А вітереці – в гіллі сміються, Шумить, шумить зелений гай, Його цілує ясна днина, хмари сльози ллють, Туман чудові сни пряде, І співають в лісі, плачучи ялини.*

Увиразнюють поетичний малюнок зорові й слухові образи, динамічні пейзажні картини: *І плаче, і стогне, і в вікна нам б'є, І крила тужливо свої розпинає, шепоче й ридає, і знов затихає (про вітер), Ген у далечі в'ються весняні пісні, І витають, і ллються над морем, Більш не б'ється чуттям, не рида, не кричить, Більш не вида журби самотини (про серце), Сміються радоцям своїм, Сміються яблунь білі віти, І ми всміхаємось їм, Ой нема, та й нема, та й немає. Калинонька схилилася до подруги-тополеньки, Шепочеться, і горнеться, і просить ласки й доленьки, Життя все краще і зелене Руйнує, нищить, убива, Гай зашумів, затремтів, захитався, І пахне, і пахне весною.* Для заглиблення в поетичний образ використано персоніфікований дієслівний ряд, тавтологію, полісиндетон, градацію.

Семантичну структуру окремої лексеми подекуди увиразнює прикметниковий ряд: *Мрія поета, хмариночок зрая, Легка, химерна, ясна (про щастя), Всі білі, прекрасні в годину палку, Задумані, юні, мрійливі і пишні (про вишні), Вічно юні, І принадні, Вічно в перлах і краплях, Неслухняні, Непідвладні, легковажні У піснях, Сни золотії, нечутні й легесенькі.*

У поезії наявні конденсовані словесні образи прикладкової структури, у яких прикладка увиразнює, поглиблює образ. Як відомо, такі слова характерні для фольклору чи створені за народнопоетичним взірцем: *голубонько-мамо, велетні-гори, радоці-камеї, сестронька-голубка, браття-соколята, серця-каліки, подруги-тополеньки, няню-голубко, долі-таланнячка, хмари-думи, мавка-чарівниця, відгомін-спів, весна-співуха, пташка-пісня, руту-м'яту.* Характерними є слова-композиції, утворені поєднанням прикметника з іменником: *тихозрайні, срібнозорії, срібнокрилі.*

Для ідіостилі поетеси характерне використання анафори: *Хоч падають краплі з небес дощові, Хоч темними хмарами вкрилося небо, Хоч бурі чекають листочки нові. Чом, скажи, все*

найкраще гине, Як осіннєє сонце ще гріє? **Чом** прекраснеє чистеє небо поруч з ранком уже не зоріє? («*Warum*»).

Словесна мозаїка поезій Х. Алчевської рясніє епітетами, що увиразнюють семантичну структуру окремої лексеми: *знудьгований вітер, журливого лісу, перлистії сльози, пахучий вітерець, ласкава ніч, алмазній зірки*.

Ліризм українського поетичного світу відтворюють іменникові зменшено-пестливі форми, що свідчить про закоріненість індивідуальної стилістики поетеси у народнопісенній творчості: *коханячко, голубонько, зоренька, калинонька, тополенька, доленька, сонечко, голівоньку, сліззоньки, щастячко, долі-таланнячка, словечко, соловейку, воленьку*.

До народної пісні поезію Х. Алчевської наближує часте використання прикметникових нестягнених форм: *хатній віконця, пригнобленії люде, південнеє море, молодая та весела жартовливая весна, білую березу, золотая, і прекрасна, і зрадливая весна, барвистії квіти*; а також використання народно-пісенних синтаксичних структур: *Ой чом же сонце золоте; Чом тишно я вдяглася, чом щастя сподівалася; Ой доленько зрадливая; Ой нема у нас долі-таланнячка, Ой нема, та й нема, та й немає...; Ой піду я на шляхи широкі*.

Як бачимо, характерними рисами індивідуальної стилістики Христі Алчевської є закоріненість поетеси у словесній символіці та народнопісенній образності.

Не можемо оминати й окремих суттєвих зауваг відомих сучасників щодо чистоти поетичної мови Христі Алчевської. Варто зазначити, що І. Франко, Гр. Шерстюк, М. Вороний критикували поезію Х. Алчевської за використання російських слів та форм. «При тім Х. Алчевська любиться в російських формах таких, як «владаркой бути», голубить піною палкой, морської, такой і т.д.», – пише І. Франко [15, с. 118]. Гр. Шерстюк зауважує: «Що ж до мови, то вона часто пересипана не українськими словами і виразами... Не завжди у згоді д. Алчевська і з правилами українського правопису. У неї помічається велика прихильність до скорочування, на манір Москалів, приложних римів і через те вірші пересипані такими римами: хвилей, палкой, новой, ней» [17, с. 122].

М. Вороний також дорікає поетесі за «неглибоке знання мови. Се уперте вживання слова «ласка» в чисто московському розумінні... Далі вирази «угнітатъ», «теплінь», «темінь» се ж ніщо инше, як перекручені москалізми... Короткі усічені кінцівки глаголів, як «пита», «вмира», «заміня», «сія», «хова» брешуть особливо в римах дуже вже різко, і не слід спокушатись на сі дешеві співзвуччя, як характерно-діалектичні вони в поезії виглядають вульгарно і випадково, так само як форма третього лица «ходе», «говоре», «косе» і першого «просю», «носю» [4, с. 584].

Не завжди виправданими для поетичної мови є такі характерні явища в поезії Христі Алчевської, як

- уникання чергування **о з і** в закритому складі: *невольників, жартовлива*;

- використання не притаманних українській мові слів: *засмуття, май, спас, застить, встидалася, зав'ядала, сіяє, дневний, глибокий, вернути, зоставить, пожди, стрічаю, зогрію, прилучайтесь, лучче, свобідна, побідно*; «щоб бачить ночі *стрічу*», «не сонце *заблисло*», «Море темряви *вколо* лютує й гуде»;

- використання не притаманних українській мові форм активних дієприкметників на -ущий, -ющий, -учий, -ючий: *страждущих, сіяючих, «караючий грім», «стогнучий в ярмі», «квіток розцвітаючих», «І, вся від щасті *мліюча*, Рожева й *червоніюча*», «ридаючі думки», *мріючих* степів*;

- часте вживання усічених форм дієслів: *буя, збуде, наруша, вмира, проліта, пізна, зміня, загра. «мене ласка *малу*»*;

- уживання не притаманних українській мові форм прикметників: *превище, «орлячі вільні сні», *життьовім**;

- не завжди виправдане вживання старослов'янізмів: *уздріть, владарка, єсть*.

Підсумовуючи, хочемо зауважити, що варто зважати й на те, що в період першого десятиліття ХХ ст., коли починала творити Христі Алчевська, українська мова була ще не внормована, не було єдиного правопису, підручників, словників, і лише побачив світ перший ґрунтовний словник – «Словарь української мови» (1907–1909) Бориса Грінченка. Отож молода поетеса була серед тих,

що стали першопрохідцями на ниві української просвіти. Її складний і суперечливий світ, як зауважує дослідниця творчості Христі Алчевської Л. Грузинська, «хоч і споріднений із творчістю Олександра Олеся, Дніпрові Чайки, М. Чернявського та деяких інших сучасників, та по-своєму оригінальний, сповнений прагнення гармонії у людських стосунках та особистого щастя і щирим бажанням збагнути довколишнє суспільне життя, жінки, безумовно, одвертої, довірливої, що не приховує від читача ані найтоншого поруху своєї душі» [6, с. 9].

Література

1. Алчевська Х. О. Твори / Х. О. Алчевська. – К. : Дніпро, 1990. – 557 с.
2. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910–1930-их років / І. Бондар-Терещенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 63–74.
3. Васильчук М. Гуцульщина у поезії Христі Алчевської / М. Васильчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Ч. 21. – 2012. – С. 154–163. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/73612/07-Vasilchuk.pdf?sequence=1>.
4. Вороний М. Христі Алчевської «Вишневий цвіт» / М. Вороний // Літературно-науковий вісник. – 1912. – Том 58. – С. 581–585.
5. Гримаєнко Н. Пісня її життя: (Штрихи до портрета Христі Алчевської) / Н. Гримаєнко // Укр. мова і література в школі. – 1991. – № 4. – С. 89–93.
6. Грузинська Л. Христя Алчевська / Л. Грузинська // Христя Алчевська Твори. – К. : Дніпро, 1990. – С. 5–17.
7. Дорошенко В. О. Алчевська Христина Олексіївна / В. О. Дорошенко / Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43865.
8. Думнова О. А. Слобідський символізм і символісти / О. А. Думнова // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 989. – Сер. Філологія. – С. 172–175.
9. Єфремов С. [Х. Алчевська] / С. Єфремов // Єфремов С. Історія українського письменства. – Мюнхен, 1989. – Вид 4. – Т. 2. – С. 314.
10. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. / В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Капліна О. О. Образи міста і села у творчості Христі Алчевської / О. О. Капліна. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=25351>.
12. Кобилянська О. Твори / О. Кобилянська. – К. : Держ. вид-во художньої літератури. – 1963. – Том 5. – С. 183–185.
13. Мироненко І. «Приємлю світ таким, як він зробився...» : [Про твори Х. Алчевської] / І. Мироненко // Березіль. – 1991. – № 8. – С. 183.
14. Мочульський М. Христя Алчевська. Літературно-критичний нарис / М. Мочульський // Літературно-науковий вісник. – 1914. – Т. 65. – С. 112–116.
15. Франко І. Новини нашої літератури / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 39. – № 7–9. – С. 115–118.
16. Хавіна С. Я. «Вільна пісня моя...» (Творчість Христини Алчевської в контексті української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.) / С. Я. Хавіна // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2011. – № 16–18. – С. 51–60.
17. Черемська О. С. Слово в народнопоетичному й художньому контексті / О. С. Черемська / Слово в поетичній мові: функціональний аспект: [монографія] / О. С. Черемська, І. М. Ходарева, І. Ю. Підгородецька та ін.: за заг. ред. Черемської О. С. – Харків : Вид. ХНЕУ. – С. 3–31.
18. Шерстюк Гр. Новини нашої літератури / Гр. Шерстюк // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 39. – № 7–9. – С. 119–122.
19. Юрченко О. Христя Алчевська та її поема «Кочубеївна» / О. Юрченко, А. Свашенко, В. Дорошенко // Березіль. – 1991. – № 9. – С. 21–23.